

מחלוקת הלכתית היסטורית: האם ייתכן בעל חיים בלי לב?

לכבוד חול המועד סוכות, נחרוג מעט ממנהגנו לעסוק בשאלות הלכתיות אקטואליות, ונסקור ויכוח הלכתי היסטורי מרתק ששילב מקורות הלכתיים ורפואיים, עירב בתוכו כמה מגדולי ישראל המפורסמים לפני כשלוש מאות שנה, והיה אחד הגורמים לאחת המחלוקות המפורסמות והכאובות בין גדולי ישראל – רבי יהונתן אייבשיץ ורבי יעקב עמדין, זכר צדיקים לברכה.

הכל התחיל בשאלה תמימה שהופנתה לרבי צבי אשכנזי, הלא הוא רבינו ה"חכם צבי". נערה אחת עסקה בניקוי תרנגולת שנשחטה לשם הכנתה לבישול. התרנגולת הונחה מעל שולחן, שלמרגלותיו עמד חתול רעב. היא פתחה את בטן התרנגולת והוציאה מתוכה את המעיין, והשליכה אותם לחתול. מבט נוסף אל בטן התרנגולת העלה בפניה ממצא מדהים: לתרנגולת לא היה לב.

כדרכם של יהודים, היא מיהרה עם התרנגולת את החכם צבי, והעידה כי מדובר היה בתרנגולת בריאה ושמנה, והבטיחה כי הלב לא נשמט מבטן התרנגולת אל החתול, אלא מעיקרא לא נכח שם. ההלכה לכאורה היא אחת הפשוטות בהלכות טריפות, כמבואר בשולחן ערוך (יורה דעה סימן מ):

"ניטל הלב – טריפה!"

אך החכם צבי מיאן להורות כך. הוא קבע כי לא יתכן כלל שאכן לתרנגולת לא היה לב, שהרי אין בעל חיים בעולם שיכול לחיות אפילו מעט ללא לב. בעל כרחך, הלב נשמט מגוף התרנגולת בשעת פתיחת הבטן, והחתול אכלו, ולכן התרנגולת אינה טריפה. ההלכה שקבעה שניטל הלב טריפה, כוונתה לתרנגולת שחתכו ממנו את ליבו ומיד לאחר מכן שחטוהו, אבל אין מציאות שיתגלה בעל חיים שחי בלי לב. אם פתחנו את בטנו ולא ראינו לב, עלינו להניח שהוא נשמט מעינינו. את המניחים אחרת כינה החכם צבי "טפשים".

סעד לדבריו מביא החכם צבי מביאור הכסף משנה (הלכות שחיטה פרק ה) לכך שהשמיט הרמב"ם את ההלכה של "ניטל הלב טריפה", וכתב שטעמו הוא שדברים שאין בעל חיים יכול

לחיות בלעדיהם לא הביאם הרמב"ם. עוד הוא מביא מדברי הזוהר (פרשת פנחס, דף רכ"א ע"ב) שאליהו אמר לר' אליעזר שבעלי חיים אינם יכולים לחיות אפילו רגע אחד בלא לב, "לא שאני פוסק הלכות מתוך הזוהר, אלא שהדבר מושכל ראשון והאמת עד לעצמו, וחלילה למי שיש לו לב לחלוק בדברים אלו, והחולקים בלא לב ידברו..."

הוראה זו של החכם צבי עוררה התנגדות חריפה בקרב רבים מגדולי אותו הדור. עמיתו של החכם צבי לרבנות קהילות אה"ו¹, רבי משה מרוטנבורג, כתב תשובה חריפה בה שלל את דברי החכם צבי מכל וכל וכותב "ואין שום צד בעולם לצדד בהיתר". "המתיר בזה", כתב, "כאילו אומר 'תורתכם אמת – חוץ מדבר זה', כאשר כבר פסקו כל הראשונים והאחרונים שניטל הלב טריפה".

מול הטיעון מן המציאות שכתב החכם צבי שאין אפשרות חיות לבעל חיים ללא לב, הוא מבאר:

"הגם שאף תינוק דלא חכים ולא טיפש יודע שאי אפשר לבריה להיות בלא לב, ובכל זאת יש לפעמים מציאות להלכה זו, יוכל היות (=להיות) שנקטן ונימק הלב מעט מעט על ידי חולאת (=מחלה), עד שברגע קודם גמר השחיטה כלה הלב והלך לו לגמרי".

מעניין לשים לב עד כמה היה מוכן להידחק רבי משה מרוטנבורג בהנחה המציאותית הזו, בכדי שלא לדחות את הנראה מחז"ל ומהפוסקים שיש מציאות כזאת של בעל חיים חסר לב.

המחלוקת לא נותרה בגבולות קהילות אה"ו, והתפשטה בקרב גדולי ישראל שבאותו הדור. החכם צבי שלח שני מכתבים לשניים מגדולי הדור שהיו מחותניו, במטרה שיגנו על פסק ההלכה שלו. הראשון הוא רבי נפתלי כ"ץ מפרנקפורט, שבמענה למכתבו של החכם צבי השיב בסיון תס"ט במכתב תמיכה, שבו סיפר על דיין מקהילתו שהראה לו בגיליון שולחן ערוך שהיה ברשותו והכיל הערות מכמה גדולים בעלי הוראה, ושם נכתב שמעשה דומה אירע בימי מהר"ל מפראג (זקנו של רבי נפתלי כ"ץ), שהורה כהחכם צבי ומטעמו. השני היה רבי מאיר מאייזנשטאט, בעל "פנים מאירות", שלא הסכים לדברי מחותנו החכם צבי, ובתשובה שכתב בנושא (נדפסה בשו"ת פנים מאירות חלק א סימן כג, ועיין שם תשובות נוספות בנושא בסימן כד ובחלק ב סימן קפד) כתב שאי אפשר להתיר מה שמפורש בפוסקים לאיסור.

בין דברי הגדולים, התפרסם קונטרס מיוחד שנכתב נגד הוראת החכם צבי. החכם צבי מביא שקיבל קונטרס מ"חכם אחד", והוא מאריך במיוחד להשיב על השגותיו, אך אינו מציין

¹ קהילות אה"ו היו שלש קהילות מכובדות באשכנז, אלטונא, המבורג וונזבק, שאוחדו לרבנות משותפת.

מיהו אותו החכם. במשך שנים ניסו חוקרים לברר מיהו אותו חכם שהחכם צבי התייחס ברצינות כה רבה להשגותיו. הרב ראובן מרגליות ז"ל, ספרן ספריית הרמב"ם בתל אביב, תלמיד חכם מופלג ובקי, גילה את כתב היד של הקונטרס. כותבו היה רבי דוד אופנהיים, רבה של פראג ומחבר שו"ת "נשאל דוד", שנחשב אז לגדול הדור. רבי דוד עובר על דברי החכם צבי ודוחה את דבריו. בין היתר הוא כותב שכוונת הזוהר אינה לקביעה מציאותית על טבע בעלי חיים, ושדברי הכסף משנה יש לדון. בתוך הדברים הוא מעיר הערה מרתקת על הנחת היסוד של החכם צבי שבעל חיים אינו יכול לחיות בלי לב. החיות, כותב הרב אופנהיים, אינה תלויה בלב, אלא במוח, כמבואר בספר שערי שמים לאביו של הרלב"ג, ורוב דבריו מלוקטים מ"ספר הנפש" להרמב"ם, שכתב שמקור התנועה הוא במוח, ושם הביא ראיה על זה "כי פעם אחת היה לי קוף אחד והוציא הלב מתוכו והתנועע י"ב שעות". הוא מביא לכך דוגמאות נוספות.

על דבריו השיב החכם צבי כאמור (שו"ת חכם צבי סימן עז). הוא חוזר על קביעתו על כך שמקום משכן "הרוח החיוני" הוא בלב, ושמשום כך חסרון לב הוא נבילה ולא רק טריפה, וכמו שהסכים האר"י ז"ל. על המובאה מספר שערי שמים כותב החכם צבי, שטעות היתה ביד הרב אופנהיים שהניח שמקור דבריו מהרמב"ם, בעוד שבחלקים הנוגעים בחכמת הטבע מקורו בכתבי גאלינוס הרופא הנודע, והרמב"ם הלך בעקבות אריסטו שחלק עליו וסבר שמקור החיות בלב ולא במוח, מה גם שאפילו אם מקור התנועה הוא במוח – מקור החיות הוא בלב.

ויכוח הלכתי – מציאותי נוקב זה קיבל תנופה ופרסום משמעותיים כשנכנס לתמונה תלמידו של רבי מאיר אייזנשטאט, אברך צעיר בן פחות מעשרים שנים, שעתיד להתפרסם בכל העולם היהודי: רבי יהונתן אייבשיץ.² מעבר לבירור ההלכתי שביצע, הוא שלח בקשה לחכמי אוניברסיטת "האלי" בכדי לקבל מהם חוות דעת מדעית-רפואית מקצועית בשאלה זו: האם יתכן בעל חיים בלי לב?

פנייה זו לחכמי הטבע מעניינת במיוחד על רקע דבריו עצמו נגד הטענה מן המציאות שהעלה החכם צבי שאין בעל חיים יכול לחיות כלל בלי לב. טוען רבי יהונתן, שטענה זו אין עליה מסורת בהלכה, ומקורה "רק על יסוד הטבע והמציאות". משכך, אין לה תוקף לדחות את דברי חז"ל, אלא ההיפך, יש לנו ללמוד מכך שלא להסתמך על על "מציאות הטבע" אם הם סותרים את מסורת ההלכה.

ובפרט:

² דבריו התפרסמו שנים רבות לפני שקבעם בספרו כרתי ופלתי, סימן מ.

"והנה ביסודות חכמי הטבע שבנויות על פי הניסיון היום, היתה הסכמה כך, וכאשר באו אנשים שראו ההיפך – אז הם נזורו אחר מהסכמתם ועשו כלל אחר, עד כי עכשיו על ידי ניסיון נסוגו אחר ממש מכל הנחות גאלינוס אריסטו וכדומה ובחרו יסודות והנחות חדשות, אם כן איך בשביל יסודות טבע, מציאות, נכחיש העדים ונתיר איסור טריפה וספק שלה".

למרות שלילה וזלזול אלו בידע המדעי, מציג רבי יהונתן את תשובתם המלאה של רופאי האלי, "למען בירור הדברים כי תורה היא ולא יהיה גירעון במלאכת שמים":

"אחרי אשר הגיעו לידינו שתי שאלות, לא ידענו סיבתם, ונתבקש מאתנו חקירת הרופאים פה מהמדרש הזה להשיב עליהם על פי יסודות חכמת הרפואות והנתוח. התאספנו יחד בישיבה, ואחרי העיון והעצה הסכמנו בדבר התשובה הזאת, נציע הנה:

אמנם השאלה האחת זה תורפה, אם אפשר לבעל חי איזה שיהיה להחיות זמן מה, אחרי אשר ניטל הלב מקרבו אם על ידי חולי או בסבה אחרת איזה שתהיה. קודם כל צריך שנודע כי לא ימצא בשום אופן ואפשרות על פי חכמת הרפואה שניטל הלב על ידי איזה חולי. אמת הדבר לפעמים יגיע איזה חולי ללב עצמו, והנסיון הורה גם הוא לפעמים שהיה הלב רך וחלוש בתכלית הרכות והחולשה. גם נמצא בו תולדות חדשות כדמות השרץ הנקרא פאלופוס. לפעמים היה נמוח מבחוץ, גם נמצא בו מכות בשר כאלו נשרף באש בסבת הדם הנבלע בוורידין ועורקין שבגופו, וכדומה לזה נמצא בשר בשטחו החיצון אבעבועות קטנות. אמנם בכל אלה האופנים הוא תקוע כיתד במקום נאמן בחזה ולא יזוז ממקומו אף לא נמוח ונפסד לגמרי מה שאי אפשר. והנה הבעל חי אשר יקרה לו חולי הלב כזה, יתמודד להחיות כל עוד שלא יגבר החולי באופן שתנועתו אשר היא מקור החיים לא נתבטלה לגמרי. אך אם יגבר החולי ותכלה התנועה, אזי בודאי תמות הבריאה אשר חלתה החולי הזה. ומבואר אם כן מזה, שאם היה אפשר ללב שיוטל בשום אופן לגמרי, היינו שיפסיד ויאבד לגמרי, שאי אפשר לאותו החי להחיות אף רגע אחת, כמו שאי אפשר לשום בריאה להחיות אם ניטל ממנה הלב ביד רמה או שנחתך בקרבו, אבל תמות מיד או בזמן מועט אחרי אשר נטל ממנו הלב, כי בהכרח יצא הדם במהירות ובשפע כעין נחל הנובע.

ועל דברי השאלה השנית, עוף שנפתח כעין תרנגול או אווזין ולא נמצא בו לב, אם נוכל לומר שיש שם אבר אחר שנולד במקום משכן הלב, שיפעול פעולת הלב, ואם כן יחיה העוף אף על פי שנטל הלב. הנה נקדים לך כלל זה. לנמנע טבע קיים שיחיה שום בעל חי אם עוף אם בהמה אם לא יהיה שם לב, או על כל פנים איזה אבר או בשר חי שתבניתו

ומתכונתו כתבנית הלב. דהיינו שיש בו חלל, גם וורידין ושופכים מוכנים לתנועת הדם וסיבובו. ולפיכך אם יש שם אבר אחד כזה כדמות וכתבניתו, בעל שני חללים גם שני אזנים ושני וורידין ועורקין מוכנים לתנועת הדם כנ"ל. בודאי אפשר שתחיה הבהמה הזאת או העוף הזה ויתקיים זמן רב. אף על פי שאין צורת האבר הזה דומה לצורת הלב מבחוץ. ואף על פי שימצא במקום אחר בחזה, אם למעלה ממושב הלב או למטה ממנו או בצד אחרת ממה שדרכו להיות שם. כל זאת הסכמנו ולראייה באנו על החתום".

מתוך הדברים נראה שרבי יהונתן העלה בפני הרופאים את האפשרות שיהיה איבר אחר, שאינו לב, שיוכל למלא את מקום הלב ותפקידו, ברמה שתאפשר לבעל החיים לחיות (אף אם יהיה בגדר טריפה – הוא לא יוכל לחיות יותר מי"ב חודשים). רופאי האלי נענו לאתגר והסכימו שיתכן כדבר הזה, במידה שהאיבר החלופי יכלול מערכת עורקים וורידים שיאפשרו את זרימת הדם בדומה ללב, ואז אפילו לא תהיה צורתו הכללית דומה ללב, או שלא יהיה מונח במקום מושב הלב, "אפשר שתחיה הבהמה הזאת או העוף הזה ויתקיים זמן רב".

רבי יהונתן השתמש באפשרות זו בכדי ליישב את תמיהתו הבסיסית של החכם צבי – הכיצד יתכן בעל חיים שחי בלי לב. בדרכו המקורית הוא מבאר שהדבר אפשרי במקרה שהוא מצוייד ב"לב חלופי", שאינו נראה כלב, ולגבי מקרה זה עוסקת ההלכה ב"ניטל הלב", כלומר שלא רואים לב, יש להניח שלבעל החיים היה לב חלופי במקום אחר שצורתו אינה כלב, ואף שהוא טריפה, מכל מקום יכול לחיות זמן מה.

דבריו של רבי יהונתן עשו להם שם בכל רחבי העולם היהודים באירופה. רבי יהונתן גם לא הסתפק בכתיבת דבריו, אלא הוסיף ופרסם. לאחר זמן קצר, בעקבות הסערה, נאלץ החכם צבי לפרוש מרבנות קהילות אה"ו. חלף זמן עד שהתקבל לרבנות אמסטרדם (בשנת תקי"ט התקבל רבי יהונתן עצמו לרבנות קהילות אלו). בנו, רבי יעקב עמדין, המכונה "יעב"ץ", קינא את קנאת אביו החכם צבי, והקפיד על מעשיו של רבי יהונתן אייבשיץ. בכמה מקומות הוא מבקר בחריפות את צעדיו של רבי יהונתן בנושא. דברים חריפים שאינם ניתנים לציטוט כאן נמצאים בדבריו בספרו שאילת יעב"ץ חלק ב סימן קמו.

מחלוקת זו קיבלה תפנית דרמטית לאחר מספר שנים, כאשר רבי יהונתן אייבשיץ נחשב כבר כאחד מגדולי הדור. כידוע, הקהילות היהודיות ברחבי העולם התמודדו בשנים אלה עם החורבן שהמיט עליהן משיח השקר שבתי צבי שר"י. גם לאחר מותו הוסיפה השפעתו להיות ניכרת בקרב אוהדים, בגלוי ובסתר, שהאמינו בו ובתאוריות המיסטיות המשונות שלו. גדולי ישראל שבאותו הדור היו נחושים לעקור מן השורש כל השפעה שבתאית, ונקטו יד קשה וחדשנית כלפי כל גילוי של שבתאות. אחד מגדולי הלוחמים היה רבי יעקב עמדין. מעשה שטן

הצליח, ורבי יעקב השתכנע בעקבות קמיעות של רבי יהונתן שהגיעו לידי, כי רבי יהונתן נגוע חלילה וחס בשבתאות. רבי יעקב שקינא קנאת ה' צבאות הרעיש את העולם במשך שבע שנים נגד רבי יהונתן, שמצידו השיב בשתיקה (מלבד קונטרס הסכמות מגדולי הדור שהעידו על צדקתו, ביניהם הגר"א מוילנא הצעיר לימים), אך תלמידיו ומעריציו השיבו מלחמה השערה, עד שאירופה כולה שקעה במחלוקת איומה זו, שלדעת רבים גרמה נזק רוחני עצום שהיה אחד הגורמים להתפשטות ההשכלה. לדעת רבים, שורשי החשדנות של רבי יעקב עמדין כלפי רבי יהונתן היו נעוצים כבר במחלוקת המוקדמת בשאלת "ניטל הלב".

כך או כך, עלינו לזכור כי הן רבי יעקב עמדין והן רבי יהונתן אייבשיץ מגדולי ישראל המובהקים בדורות האחרונים, ומחלוקתם בודאי הייתה נטולת פניות ואינטרסים, מלבד הקנאה להלכה ולשם ה'. כפי שהמליצו חכמים לאחר שנים רבות, בודאי יושבים רבי יעקב ורבי יהונתן בגן עדן במחיצה אחת בשלום ושלווה, כדרכם של תלמידי חכמים, שהרי כל כוונתם הייתה לשם שמים, אך אלו שמסביב שליבו את המחלוקת – ירשו גיהנום...